

ԲԱՋՄԱՎԷՊ ՀԱՆԴԻՍԱՐԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ - ԳԻՏԱԿԱՆ - ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ՈՅՂԲ-ՈՅՂԳ

ՀԱՏԱՐ

2

1923

ՕԳՈՍՏՈՍ

ԹԻՒ 8

Ս. ՂԱԶԱՐ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՍՐԲՈՅՆ ԿԻՒՐՂԻ ԵՊԻՍԿՈՊՈՍԱՊԵՏԻ ԱՂԵԲՍԱՆԴՐՈՒ

ԱՐԱՐԱԾՈՑ ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ մատենագրութիւնը իւր ճոխ հաւաքածոյին մէջ կը պարունակէ այնպիսի հազուագիւտ գանձեր, որ օտարներուն իսկ նախանձը կը չարժեն. ոչ միայն ծանօթ գրուածներով՝ այլ նաև մատենադարաններու մէջ ծածկուածներով, բաւ է փոշին թօթափել և օտարին ցուցադրել. անոնցմէ շատերը ներկայ դարուս զարգացած գաղափարներն արդէն իսկ ունին:

Մեծ զմայլանքով կարդացի մեր 873 թիւ գրքչազիր ձեռագրին մէջ «Արարածոց մեկնութիւն» մը Ս. Կիրիւղ Աղթոսադարացւոյն ընծայուած, որուն նմանը երբեք ոչ է Մեկնիչ Հօր մը քով չէի տեսած:

Յաւախ էր որ այս անգին գանձը մինչև ցայժմ փնտկան ամբողջական հրատարակութիւն մը չէր ունեցած՝ եթէ ոչ Հ. Բ. Գոռնեանի «Հատընտիր ընթերցուածք»ներուն մէջ քանի մը գեղեցիկ կտորներ՝ իբրև լեզուական նմոշներ:

Լիալոյս եկք ըստ կարելոյն շուտով այս կարեւոր աշխատութիւնը ամբողջութեամբ հրատարակել, բաւականաւորով առ այժմ փոքրիկ մաս մը ներկայացնել ԲԱՋՄԱՎԷՊԻ ընթերցողաց, որոնք

թերևս առիթ չեն ունեցած ծանօթանալու գրութեան հետ:

Այս Արարածոց մեկնութիւնը շատ մը կարևոր լուծման կարօտ հարցեր ունի, որոնցմէ ամենէն էականը միայն հարեանցի կերպով պիտի շօշափեմ, թողով մնացեալները հրատարակութեան պահուն, այն է առաջին խնդիրը՝ թէ իրացնէ այս Մեկնութիւնը Ս. Կիրիւղին՝ ոչ, ժխտական պարագային՝ որմէն է:

Աւանդութիւնը և գրեթէ բոլոր ծանօթ ձեռագիրները Ս. Կիրիւղի կ'ընծայեն. և իրացնէ Հայրապետս Արարածոց մեկնութիւն ըրած է Դափորս անուամբ, այն է՝ «Գեղեցիկ մեկնութիւն» որ մեր ձեռքն հասած է:

Մանրամասն և երկար բաղադատութիւն մը կատարելով այն արդիւնքին հասայ, թէ ասոնք ոչ մէկ յարաբերութիւն կամ կապ ունին իրարու մէջ, ոչ ոճի, ոչ գաղափարի, ոչ իմաստներու. բոլորովին տարբեր նկարագրի տէր՝ երկու հեղիւններն հասած է:

Սակայն ինչ է այս մեկնութիւնը Ս. Կիրիւղի մեկնութիւնաց համառօտութիւն կոչել,

ինչպէս կը համարի Հ. Գ. Զարբհանախան իր «Խարզմանութիւնք Նախնեանց»-ի մէջ (Վնենտ. 1899. էջ 614), վասն զի ո՛ր է համառօտութիւն ընդարձակ օրինակին հետ անպատճառ ինչ ինչ նոյնութիւններ վրէնեանց։

Ա. Կիրողին ըրած մեկնութիւնները և ոճը աւելի վարդապետական, խրատական կամ աստուածաբանական են. երկարաբան, փշ խծբշ-ծոզ, մեկնիչ հարց չունչ և լեզուի ունի։

Իսկ այս Մեկնութիւնը զուտ քննական և գիտական բաղդատութիւն մ'է՛ գաղական թարգմանութեանց իրարայեղելին, Ասորերէնի, Յունարէնի և Հայերէնի՝ որոնց մէջ մեծ համոտութիւն կը ցուցնէ, ինչ որ կարծեմ Ա. Կիրողի փոքր կը պակսէր։

Մասնաւոր լեզու մը կը գործածէ Ալիւզասի բառացի թարգմանութեանց դէմ՝ որ Ա. Գրոց իմաստները կը խանգարէ. հեղինակին համար յետ իրարայեղելն բնագրին՝ Ասորերէնը աւելի յարգի է և անոր համար գայն միշտ իբր բաղդատութեան կէտ մէջ կը բերէ։

Իւր այս տեսակէտին մէջ ամենակարեւոր գրութիւն մ'է ի նպաստ Ա. Գրոց ուղիղ ընթերցումներու քննութեանց. հետաքրքրական է իւր գործածած արդիւրներուն համար, և կրնա՛ր բռնէ թէ միակն է ամբողջ հին եկեղեցական Մատենապոստի մէջ այսպիսի գրութիւն մը։

Աւելի զազափարնիւրու արդի նորութիւններ, սուր դիտողութիւններ և հոգեշունչ կերպ մը կենդոտ խնդիրներ լուծելու մէջ։

Մեկնութիւնը բառ առ բառ կամ տող առ տող չէ, այլ խրթին տեղերը միայն կը պարզաբանէ և աւելի բնական երևոյթներու՝ քան աստուածաբանական խնդիրներուն վրայ կը հսկանայ։

Յար և նման են՝ ոճի և զաղափարներու տեսակէտով՝ մեր Եզնիկին «Եղծ Աղանդոց»-ին հետ. ընթերցողը մէկ զլաքէն միւսն անցնելով ոչ մէկ տարբերութիւն կը գտայ, իբրեւ թէ Եզնիկ կը կարգայ՝ այն տպաւորութիւնը կ'ընէ։

Երկու գրութիւններու այսպիսի տարօրինակ նոյնութիւն մը մեր մէջ ոչ թէ միայն կասկած կը ծնանի, այլ մեծ համոզում կը գոյացնէ թէ այս Արարածոց մեկնութիւնը՝ ոչ թէ թարգմանութիւն է՝ այլ նոյն ինքն Եզնիկի ոսկիգիր մատենարուն ծնունդ, արժանի իւր ս. Գրոց հմտութեան և բազմալեզու գիտութեան։

Նմանութիւններն իւր ամբողջութեան մէջ չափազանց յայտնի են. հոս փոքրիկ բաղդատութիւն էր բառական կը համարէինք ընթերցողին առջև դնելու, թողլով մանրամասն քննութիւնն իւր յարմար ժամանակին։

Ե Զ Ն Ի Կ

«Եւ առաւել Յունաց իմաստութեան զորովիմ, զի Ռաստալ ի վերայ Բ. մաստութեամ չծաննամ իմաստութեամբմ զարարիչ, քամիցի դմնի և մըռա մի ինչ իմքմակաց պատճառ ամենայնի. որոյ ոչ յուսմքէ հղեալ, այլ իմքմ ամծամբ իմքմակաց առաջիմ զըստալ»։ (էջ 202 Վնենտ. տպ. 1836)։

Կ Ի Ի Բ Է Լ

«Իսկզբումն արարաւ տուած գիրկին և գերկիւր. զոր Յոյնք յամբղգմ մեցան տան զՄովսիսէ թէ զնպիպտաւոց ի մաստութիւնմ ուսեալ, որ ասնմմ իթէ ի Ռիթոյ ինչ որ առաջի կայր, առար Աստուած գամմ. մայն... զի արարմ ասնմ ոչ ի չգոյէ մշանակի, քամիցի է՝ ի Ռիթոյ ինչ որ առաջի կայրէ ասնի, որպէս յիբկաւ թոյն զմանկաղմ... քայն (Մովսէս) քամիցի ըմղղմ ալմայնցի կայր որ զմիթմնիւնմ մութաւմ էմ, մասմ այնորիկ և զարարութեամմ պայմանի մէջ բերէ և ակմարար զգիրթմայնիմ (materia prima) ոչ տայ թոյն. ալ գեղեմ յամղիմամ կայցոցամէ. զի զորիկիմ և զերկիւր և գամդոմզ» որպէս ամենայնի համարմ մ'առնմէ հիւթմայնիւն, մաք ամկայր՝ եղեալ և ապա ամմանմէ՛ զգարմզմ առաւել»։

Ե Զ Ն Ի Կ

«Այլ թէ այնպէս իրկ յորժամ զԱղամայն ասն թէ հո գնա ի դրախտիմ փափկութեամ ընեռնալ մամարեցիմ և զմի գնալ յուն. իսկ իթէ զԱղամայն շրջիլմ՝ հո կ'ոչնիմ աստուածատուր գիրք, յայտ է՝ թէ և զլուստուրայն գնալն հո ամուտ. մեմ գիրք»։ (էջ 184)։

Կ Ի Ի Բ Է Լ

«Եւ ա'ո Տէր Աստուած գնարմ զոր ստեղծ է հո գնա ի դրախտիմ, որպէս զի հոն՝ ոչ բուհուհոց է, այլ որպէս Աղամայն յիւրայն մոյմ. պէս և արեգակմ յերկնիմ»։

Անբաւ են սերտ նմանութիւններ, մասնաւորապէս լեզուական նոյնութիւն, երկուքն ալ ընտիր գաղափար, նոյն բացատրութեամբ, բաներով և զաղափարով շարադրուած։

Ախշան ևս վատիկանի գրատան մէջ գտած է նոյն այս Մեկնութիւնը յանուն Եզնիկի։

Գաթրեհան ևս գտած էր համարի։ (Մայր Թոց. Տաշ. Հո. Ա. գիրք Բ. էջ. 602 Վիենն. 1895)։

Այն անթիւ նմանութիւններէն այս հարեանցի մէկ իրկու ապացոյցները կարծեմ բառական են համոզում գոյացնելու համար, թէ Եզնիկ կողբացի է այս Արարածոց Մեկնութեան հեղինակ և ոչ թէ Ա. Կիրող Աղքատագրացիի, և Եզնիկի մեկնութիւնը որ կորսուած կը համար

րուէր՝ Ս. Կիւրքի տնտեսն տակ ծածկուած կըր-
նանք համարել:

Մհկնութեան ձեռագիրները շատ սակաւաթիւ
են. ամենէն ընտիր և անսխալ ձեռագիրն առջևս
կեցածն է, բոլորգիր կոնիկ և մարգարտաշար
գրութիւն. շուէի զարդագիրն, և ոչ ալ զարդեր:
Առանձին ձեռագիր մը չի կազմեր, այլ Ս. Եփրե-
մի միկնութեանց մէջ ազդեցուած է, 26×17
մնծութեամբ, 131 էջէն 235 էջ Կ'երթայ, 334
տողով բաւական խիտ գրուած:

Նախ կը սկսի յառաջաբանով մը՝ թէ ինչպէս
պէտք է թարգմանութիւն ընել, որ ըստ իս երկու
մասի բաժնուած է, մաս մ'ալ միկնութեանց վերջը
թողուած՝ որ յառաջաբանին շարունակութիւն
կը տեսնուի, յորում քերականական գիղցիկ
կանոններ կան. այս վերջին մասէն է ստորեւ
գրուած նմոյշը:

Ապա Արարածոց միկնութիւն ամենէն ընգաւ-
ծակը և գեղեցիկը 132-180, Ելիցը և միւս ճա-
քիաք շատ համառօտ են, բայց թարգմանու-
թեանք բաղդատութեան աւելի առատ խիթ ու-
նին:

Ցեղ տեղ կտոր մը մտիկ կը ճալ չափազանց
սեղմ ըլլալուն պատճառաւ, այնպէս որ իոյն իսկ
կը կասկածիմ որ վերջին մասերը համառօտու-
թիւն ըլլան և ոչ քնագիր:

Ելիցը 180-193 Կ'երթայ:

Ղևտացոցը 193-81:

Թուոցը 198-201:

Երկրորդ օրինաց 201-203:

Գետու 203-204:

Դատաւորաց 204-206:

Թագաւորացը բաւական հրկար, է 206-228():

Հուսկ կը յաջորդէ անվերականգիր գրութիւն մը.
իրարու քով բերուած զանազան տեղերէ միկնու-
թիւններ:

Ձեռագրին գրչութեան թուական զրուած է
482 էջի լուսանցքին մէջ, շուէնհալով յատուկ
շիշատակարան մը:

«Կատարեցաւ գիրս (ասանց Եփրեմի Ղեւ-
տակամի) ձեռամբ ամենամեղ գրչի Ստեփա-
նոսի ի րուխ 2104 (1294) ի վրտ և ի դառն
աւրիկանակ, զոր սղալեմ զընթերցալոյս լիինի
մեղտգիր, այլ յառաքիսն խնդրի յԱստուծոյս:

Հ. ՎԱՀԱՆ ԹՈՂԱՏԱՆԻՍԻԱՆ

« Եւ այն զինչ իցէ զի զձայնաւոր նշա-
նագիրն որ ընդ անձայնին խառնին ոչ
զրիցեն, այլ միայն զանձայնն. և ապա
յ(ը)նթերցուածոյն կարգէ, որ հասանել կա-

լէ, որ ընթեռնուն ածէ ի վերայ իւրա-
քանչիւր անձայնիցն զձայնաւորն. և մար-
թի զնոյն այլ և այլ ազգ ընթեռնուլ:

« Այսպիսի ինչ. համարեաց թե գրիցէ
զկենն միայն, և զՌա և զՍէ առանց
ձայնաւորացն, և հարկ լինիցի ընթերցո-
ղին յաւելուլ զձայնաւորն իւրաքանչիւր
ունեց զանձայնիցն, և ասել իբրեւ ի կար-
ծեաց, կեր, կուր, կուր:

« Եւ այսպէս իբրեւ փոխիցէ զձայնա-
ւորան, այլ և այլ բարբառս ցուցանեն,
Այսպիսի շատ ինչ առանձինն կայ յԱ-
բայեցիին, պարտ է թե և յամենայն լի-
զուս:

« Եւ բազում ինչ է որ յԱբայեցիին
արուարար ասի, և ի Յոյնն իգարար.
Լուսինն և Նոյլ անդ արուարար ասի և ի
Յոյնն իգարար:

« Եւ փոխանակ միաւորին զբազմաբարն
զնէ, որպէս յորժամ ասիցէ երկինք, փո-
խանակ ասելոյ թե երկին. և այս յԱսորին
և յԱբայեցիին նոյնպէս գտանի:

« Նաեւ Եկին և Երթն, և Կերն և Ուրթն, և
որչափ ինչ բանականն. Եւ փոխանակ
անուան որ առ մեզ գտանի, Երբայեցիին
և Ասորին արուրին այլ ազգ ասեն զԵրթն
և զԵկ, և իզին այլազգ. զի յասելոյ անտի
միայն թե Երթ, արուն զԵրթն իւրոցն իմա-
նայ և էգն զԵրթ:

« Նա և այն զոր ասէն՝ թէ ի վերայ
իւրին յարձու ել անտարսունիյ Սիոնի, ոչ
արուարար՝ այլ իգարար ասի:

« Եւ զմիւսն զոր ասէ Եսայի թե՝ Զի և
ի քեզ Աստուած է և մեք ոչ գիտեաք, իգա-
բար ասի, և ի քեզն միայն ասելով յայտ
է թէ իգարար է:

« Եւ քանզի ի մեր լեզուս չիք այնպիսի
բան, որ զայն նշանակիցէ, չկարաց յայտ
առնել. ի քեզն արուարար իցէ՝ թե իգա-
բար:

« Ամենայն լեզու որ նոյնարանութեամբ
յայլ լեզու թարգմանիցի, միմին առնի,
զի որ առ մեզ երկինք ասի՝ երբայեցիւն
բազմաբար ասի թէ Երկինք, յորժամ ասէ
թէ « Երկինք երկնից տեսնեմ են », փոխա-
նակ ասելոյ թէ երկինն երկնիս:

« Որպէս Ուովսէս գերկուց երկնից միայն
գաբարչազորածու թիւանն մուծանէ :

« Սոնպէս յամենայն լիզուս՝ իւրաքանչեւ
չիր ուրուք առանձինն բազում ինչ կայ
և յայլ լեզուացն ոչ գտանի. որպէս յոր-
ժամ ասիցէ՝ եկե՛ք Որդի հորիւր և տասն
ամաց եր Սեսո որդի Նաեւայ, փոխանակ
ասելոյ եկե՛ք եր ամաց՝ (եր) թ՛ և տասնաց :

« Նշուպէս և Զրնց արդարեւ և զրնց ամ-
պարիտն, փոխանակ ասելոյ թէ Զարդարեւ
և զամպարիտն. քան զի իւրաքանչեւն Զրնցն
յաճախ վարէ :

« Զոր և Ոկիւզաս արար, գրեթէ զամե-
նայն իսկ զառանձինն իւրաքանչեւոյն գրեաց,
և միացոյց զմիտան, և այլ և այլ հա
լուանալ :

« Նշուպէս և Զրմարեկեղբն զիստա, իւ-
թանաստունքն ի թուրգմանութեան եղին, և
յերբայցիցին Համբարեկեղբ կայ : Իս արդ
լոնդիր է եթէ Համբարեկեղբն բնութեանցոյն
իցէ, քան զրմարեկեղբն :

« Իս զի՝ Սարեուս եղ զիստան հարա, զոր
լուծանաստունքն թարգմանեցին, յերբայե-
ցին այնպէս ցոյցանէ զմիտա եկե՛ք ի նմին
իսկ յարեուն բնակեցուց զնա, զի յարեուն
իւրաքանչեւն ի ջերմութեան իւրում Նշա-
նակէ, այսինքն է եթէ Զարեգակն իւրում
յերմարեունն թնակեցայց. զի ասիցէ թե,
Զնա յիկրեան թնակեցայց :

« Զնոյն անձամբ ընթանալ ասէ, և ինք-
նին շարժիլ ըստ այնմ թե խիստութիւն
իւր ի վերայ ոսոց իւրոց, իսկ որ թարգ-
մանեացն եթէ Սարեուս հոտր զիստան իւր
միկին արար զրանն :

« Սիւս թարգման ասէ՝ թէ Զարեգակն
թնակեցայց ի նոսա, փոխանակ ասելոյ թէ
Սարեուս թնակեցայց զարեգակն :

« Եզեկիէլ յետ աւերածի տաճարին
տեսանէր տեսիլ ի Ռաբելոն՝ վասն աւե-
րածոյ տաճարին. զորոյ, միթէ զորս
Գանիւէն ասէր, թէ Սարմա՛ անտոնիցեղ
զպծարիւն աւերածոյն զի կայցի ի ստոր
տեղոյ. յայտ է թէ ի տաճարին, և թեմեւ
վասն պատկերին Հաղորդանոսի զոր կանգ-
նեցին ի սրբութիւն սրբութեանցն՝ ասիցէ,
և պգծարիւն կոչէ, ըստ այնմ զոր յաւ-

րէնան գրեալ է եթէ մի՛ տանիցես զնմա-
նութիւն ամենայն իրիր :

« Իսկ խարիցի որ զԱստուած, զայն Նշա-
նակէ թէ թեմապիցի որ զԱստուած, կամ
չակիցի. և արդ ի կարգէն պարտ է իմանալ
թէ ո՞ր պատշաճ իցէ :

« Սիմաքոս ասէ՝ եթէ զրկիցի որ զԱս-
տուած, և ի դէպ ասէ, քանզի յարէին ի
նոյն զտասանորդան և զպտուգա :

« Զի տնաստիկ հետացա փախուցանել,
Ասորին ասէ, փախուցեալ :

« Զսգանք և հեղեղութիւն Ասորին ասէ,
տնորիւնութիւն և յափտակութիւն տնակիւն :

« Ասալեոյ իմ և ծանո՛ք իմ Ասորին
ասէ, մերձաւոր իմ :

« Լնդբը շերի Գանիւէլ հակառակ կա-
ցեալ թագաւորին ընդ երկա մանկունն
վասն պատկերին, քանզի յանուն աստու-
ծոյ իւրոյ ի Ռելայ եղ նմա անուն, թա-
գաւորն պատուէր զնա վասն անունանն,
զի մի որ զայն անուն ունիլի՝ երկիր պա-
զանիցէ պատկերի Նորա, և զտանիցի այն
որ զերկրպագութիւնն անուոյր Ռելն՝ երկիր
պազանել այլ իմիք որ ի վեր իցէ քան
զնա :

« Նա և Աստուած իսկ արգել զնա ի
լոնդրելոյ յերկրպագութիւն, զի մի յորժամ
Գանիւէլ ընդ Նոսա ի Նոնց մտանիցէ, և
Նշանք լինիլին, ասիցէ թագաւորն թէ
Զի զանուն զիցն իմոց ունէր Գանիւէ յայն
սակա եղին սքանչելիքն :

« Լիբիւն, ասէ, Գեղարուս մի՛ ցոյ ի ճեղ
և մի՛ տնձրի, ոչ եթէ լերինքն այնր ինչ
պատճառք էին. քանզի և Ռոր ոչ եթէ
առ առեւելութեան զաւր ծնեղեան իւրոյ
անիծանէր, որպէս թե արև պատճառք
ինչ շարեացն որ եկին ի վերայ Նորա
իցէ. գիտը թե աւուրն Աստուած է ա-
րարիւ. այլ զի անիծեցն զտրամութիւնն
փարաւորիցէ. որպէս որ երկնն ոչ եթէ
առ առեւելութեան ինչ առաւմացէ զրապա-
սաւորն, այլ առ կարեացն ազիտի, զի
փոքր մի ինչ հայթաթանք լինիցին ի
քաւոյն, Նոյնպէս և մայր զորդիս իւր ոչ
եթէ (առ) առեւելութեան անիծանէ ք :